

Geréd Vilmos

A gyulafehérvári székesegyház orgonáinak története

Az erdélyi magyarság kereszténnyé válásának időszakából nagyon kevés adat maradt ránk a kor zenei életével vagy hangszertörténetével kapcsolatban. A sok pusztítás közül elég, ha az 1241-es tatárjárásra gondolunk, amely felbecsülhetetlen értékek pusztulásához vezetett. Igaz, az újjászületés nem váratott sokáig magára. Egy 1258-as dokumentumból tudjuk, hogy Gyulafehérvárt egy Gergely nevű kántor működtött, Szécsi András erdélyi püspök levele 1350-ből pedig egy székesegyházi kórus meglétéről tudósít.¹ A XIII–XIV. században a nagy, templomi orgonákon kívül kis, portatív (hordozható) hangszerek is használatban voltak. 1549-ben ilyen portatív orgonát kapott ajándékba a lanton és orgonán egyaránt játszó János Zsigmond fejedelem Beszterce városától.² 1520-ban már biztosan volt orgonája a templomnak.³ János Zsigmond uralkodása idején 1565-ig még szentmisét celebráltak a székesegyházban, de akkor kihasználva a fejedelem időleges távollétét „a protestánsok elkergették a papokat, ledöntötték az oltárokat, megsemmisítették a csodálnivaló reneszánsz képeket meg a székesegyház két orgonáját” — tudjuk meg a fejedelem olasz testőrkapitányának, Giovan' Andrea Gromo-nak az emlékiratából.⁴

A székesegyház fent említett teljes berendezése sajnálatunkra a két orgonával együtt a piactéri máglya áldozata lett. Bethlen Gábor fejedelem életének utolsó éveiben, 1628–29-ben orgonát rendelt Andreas Dressel kassai német mestertől és egy bécsi asztalostól, mely hangszert 1629-ben, a fejedelem halála után Brandenburgi Katalin, az özvegy fejedelemasszony a szebeni evangélikusoknak eladta.⁵

A több mint száz évig protestánsok által használt székesegyházban az orgonáról 1716-ban hallunk ismét, miután az újból a katolikusok tulajdonába került. Egy Márton nevű körmöcbányai orgonakészítő 1716. május 5-én Oláh Pál nagyszombati prépostnak ír „Erdély valamelyik egyháza számára” elkészítendő orgonáról.⁶ Úgy tűnik, az említett orgona nem épült meg. Az első orgonakészítési szerződést Novaczi Sámuel mesterrel 1731. március 20-án kötik. A szép barokk orgona terve is ugyanez év december 20-ról való. A szerződés 3 000 forintról szól. Az orgonát 1736-ban Johann Isaak West segesvári és Georg Wachsmann berethalmi mesterek kezdték építeni, 2 750 forint és természetbeni juttatások fejében. Zorger Gergely püspök 1739-es végrendeletében a készülő orgona részére

Geréd Vilmos kántor, karnagy, a Gyulafehérvári Érseki Hittudományi Főiskola tanára.

¹ Josif Sava — Petru Rusu: *Istoria muzicii universale în date*. Editura Muzicală. București 1983. 29.

² Entz Géza: *A gyulafehérvári Székesegyház*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.

³ Uo. 132.: „Tamás orgonista 1520-ban tekintélyes összeget, 26 forintot kapott szolgálatáért...”

⁴ Uo. 132.

⁵ Kovács András: *A gyulafehérvári Szent Mihály székesegyház*. Utilitas Kiadó. 1996. 7.

⁶ Entz Géza: *i.m.* 137.

1 000 forintot hagyományoz. A gyönyörű, háromrészes barokk szekrényt Georg Strassilovsky asztalos készítette. 1742-ben Johann Lang szebeni orgonaépítő mester megvizsgálta az orgonát és annak hibáit leírja. Tíz év múlva az „újonnan felállított orgonát” Oliva Károly Ignác orgonista próbálja ki, és felsorolja kifogásait. Az 1770-es leltár kiemeli, hogy az orgona még nem készült el teljesen. Batthyány Ignác püspök 1783-ban nagy erőfeszítéseket tett az orgona befejezésére, festésére;⁷ végül a püspök az orgona átvételére J. S. Bach kitűnő tanítványát, Peter Schimert szebeni orgonistát hívta meg. 1849-ben a várat ostromzár alatt tartó honvédség egyik lövedéke lángba borította az osztrák védők által tűzérési megfigyelőpontként használt tornyot és tetőt, s a tűz a karzatra terjedve a hangszert megkárosította. A károkat Haynald Lajos püspök állíttatta helyre 1853–56 között.⁸ Ezen munkálatok befejezése után kerülhetett sor egy új orgona megrendelésére, mivel az 1736-tól 1770-ig, 34 évig készült hangszerral kapcsolatban sok fenntartás volt, az orgonakészítés kezdetétől nagy hiányosságok, hibák adódtak, s ezen még Batthyány Ignác püspök erőfeszítései sem segítettek, aki 1783-ban az orgonát szakemberekkel ellenőriztette s a kor igényeinek megfelelően megfestette. A fél évszázadon át készült és a tűz által megkárosított barokk orgona hasznavehetetlenné vált.

Az új orgona építése kapcsán a régi karzatot is átépítették Steigel József kolozsvári mérnök vezetésével; e munka az 1874. június hó 18-án kötött szerződés szerint 1 249 forint 72 krajcárba került.⁹ A karzat szétbontása előtt a régi orgonát Kolonics István kézdivásárhelyi orgonaépítő kapta meg, s ennek ellenértékéért kis pozitív orgonát ajánlott fel. Így Kolonics István reménykedhetett, hogy az új orgonát is tőle rendelik meg. A káptalan négy orgonaépítőtől kért be tervezetet. A négy orgonakészítő: Wilhelm Hörbiger nagyszzebeni, Karl Hesse bécsi, Mooser Lajos egri és Kolonics István kézdivásárhelyi mesterek. A terveket Zsasskovszky Ferenc egri főszékesegyházi karnagy és tanár részére küldték meg szakvéleményezés céljából. Bár a megbírált tervek eddig nem kerültek elő, mégis érdemesnek tartjuk eredetiben közölni Zsasskovszky észrevételeit mint a hazai orgonaszakértői ténykedés egyik korai dokumentumát.¹⁰

⁷ Uo. 210.: „1783. XII., Batthyány Ignác püspök szerződik az új orgona kifestésére. I mo A Nemes Cáról Vári Cathedrale Templom béli Orgona festése specificatioa. I mo Az orgona egész also részivel, nem különben az Chorus corpussa és durvább szárnyain lévő czirádái lesznek festve az Indiai fának természetete szerint valo színire az általa adando mustra szerint olajbol készített finesszal.

2do Nem különben oszlopai fein spanyol firnisszel és pallérozással ki fényesítve mellyeknek Capitellumai Nro 8, Spirai dto 8 Lezenak Capitellumai 6, kisebb sípok felett levő czirádák nro 14 kised gombölyeg párkányok 60 meg lesznek fein pallerozott jóféle arannyal aranyozva.

3tio A nagy sípok felet levő méllyen meczett cziradék ormoi aranyas, mellyége fein fejr pallerozott festékkel, alább amennyire oda nem lehet fel látni közönségesebb festékkel az egész chorus meg lézen festve. Ezen munkának árát határoztam 600 Rfl. Id est hatszáz német forint Szabad ház és tűz megadására 40 veder bor és 10 köből buzára Allasnak felallittasaraa hol szükség asztalossal kifoldoztatására jövő menő szükségemben Vinczig alkalmatosság meg nyérésére.” Püspöki levléltár. 1580/1783.

⁸ Kovács András, i.m. 9.

⁹ Batthyány Levéltár (1877. Cutia nr. XLVII. Document nr. 251) — első közlés.

¹⁰ A dokumentumokat a korabeli helyesírással közöljük. Az olykor igen nehézkes és romlott nyelvezetű szövegben külön megjegyzés nélkül kijavítottuk a nyilvánvaló hibákat, a megértés-

„Méltóságos és Főtisztelendő Káptalan
Kegyes Uraim!

A múlt hó 15-e és folyó hó 20-ról átvizsgálás végett hozzám utasított 4 orgonatervezetet van szerencsém ezennel visszaküldeni, s azokra vonatkozó véleményemet egész tisztelettel hozzájuk mellékelni.

Többiben legmélyebb tiszteletem kifejezésével maradtam.

A Méltóságos Káptalannak

alázatos szolgálója
Zsasskovszky Ferenc
főegyházi karnagy és tanár.

Eger, Augusztus 31. 875.

Észrevételek

azon tervekre, melyek a Károlyfehérvári székes-egyházban állítandó orgonára beadattak.

I. Kolonics István dispositiója.

a) A manuálban nincs szükség 56 billentyűre, még az ulmin is — (mely pedig 100 regiszterrel bír) csak 54 van, ennyi ide is elég;

b) az alsó manuálban két 16' változat található, de a pedálban is csak kettő; ez aránytalan beosztás, 14 regiszter közé lehet ugyan két 16'-t disponálni, hanem aztán álljon kétszer annyi a pedálban;

c) a pedálban 12' quintet tervez, ennek ott csak akkor volna helye, ha ugyanott egy 32' regiszter is foglaltatnék. Azon Abt Vogler által felállított nézet, mintha a quint 10 2/3' a 16' változattal egyesülésben 32' hangot adna, a gyakorlatban nem érvényesült. A kérdéses quint helyett jobb lett volna egy 16' Posaunt disponálni.

II. Hörbiger Vilmos dispositiója.

a) A kitöltő regiszterekre nagy súlyt látszik fektetni. A két manuálnak 21 számából egy harmadrészt, 7-et ezeknek enged: egy negyedrészt is elég lett volna;

b) fúvóinak azon szerkezetével nem értek egyet, hogy azok egy nyomóra készíttessenek, mert ez az egyenletes szélmerítésnek mindig nagy akadály.

III. Hesse Károly dispositiója.

A terorendezetben a dugottak kara nincs eléggé képviselve, ez okból a 3-ik számú Hohlfloete, akár a 13-ik számú flauto traverso helyébe, vagy pedig ezek mellett [értsd: mellé] egy kopula major: Coppel 8' lenne helyezendő.

IV. Moóser Lajos dispositiója.

Ebben a Pedálra egy 32' Infrabass terveztetik, mit merész dispoziciónak tekintek; szabályszerűleg csak 10 vagy 12 pedálváltozathoz adatik egy 32' pedálváltozat, s ép-

hez szükséges mértékben kiigazítottuk és pótoltuk a központosítást. Az orgonás terminológia következetlenségeit változatlanul hagytuk; a kihagyásokat [...] jelzi, a nehezen érthető helyekre a nehezen érthető helyekre tett kiegészítések ugyancsak szögletes zárójelbe kerültek. (A szerk.)

pen ezért felette ritka eset, hogy 30 regiszterrel bíró orgona 32' Infrabass-t kapna, (ilyen a Mülleré Varsóban a lutheránus templomban, hanem itt is 9 pedálváltozat közé, s ezek közt négy 16'-hoz disponáltatott a 32'.)

Amit a tervező a három Manuálról mond, azt én is magamévá teszem.

Ha már most ezen dispoziciókat összegyűjtjük,

a) áruk tekintetében legelőnyösebbnek látszik a Hörbigeré 8.000 frt., azután jó a Moóseré 8.000 frt. — mert az orgonának Egerből való helyreszállítását a költségvetésbe nem igen tudta be—; utána a Kolonicsé 8.000 frt.; végre a Hesse-é 9.082 frt.;

b) benső becsük, kiállításnak tekintetében tagadhatatlanul első a Moóseré: 30 változat, ezek közt 32' Pedál, 16' Principal a prospectben f-től, öt 16', tizenkét 8' változat, három nyelvsípmű, 369 fa, 1493 cin, összesen 1862 síppal, úgyhogy e kiállításhoz a 8.000 frt.-t kicsinylem;

utána tenném a Hesse ajánlatát 24 változattal, ezek közt négy 16', hat 8', két nyelvsípmű (Zungenwerk) 258 fa, 1014 cin, összesen 1272 síppal;

ezután a Hörbirgerét 28 változattal, ezek közt négy 16', kilenc 8' — 423 fa, 904 cin, összesen 1327 síppal.

végre Kolonicsét 28 változatra, ezek közt négy 16', tizenegy 8' — nyelvmű nélkül, 640 fa, 1122 cin, összesen 1762 síppal.

— Különböben sem a dispoziciónak kiállítása, sem az ennek megfelelő ár magassága csupán még nem elhatározók arra, hogy valakit ezek nyomán egy orgona készítésével megbízassunk vagy [őt] arra ajánljuk; mert a mi egy orgonát ajánl — az sem a dispoziciónak gazdagsága, sem az ár olcsósága, hanem a műbecs, vagyis a technikai kivitel szabatossága, különösen pedig a különböző regiszterek egyöntetű karakterisztikus intonációja s az egésznek egybeolvadó összehangolása. Egyenlő dispoziciók mellett is különböző jóság vagy tökélyű orgonát lehet elkészíteni, a dispozició magában még nem garantiája az orgona tökélyének. — Ugyanazért [hogy] kit bízunk meg orgonánk építésével, azt teljesen a bizalom kérdésének tekintem, mellyel csak azt ajándékozhatom meg, kit megbízhatónak ismerek, s kiről tapasztaltam, hogy eddigi műveivel mint szakképzettségéről, mint lelkiismeretességéről elég bizonyosságot adott, s ekként művei s azok által szerzett jó hírnevében már némi garantiám van.

Ezeket tekintetbe véve — anélkül, hogy bárkinek akár lelkiismeretessége, akár szak-képzettségéből valamit levonni akarnék, ily tekintélyes orgonamű építésére lehetetlen olyat ajánlanom, kinek művével még sohasem találkoztam, e személyes tapasztalatot a dispoziciónak egyszerű szemlélete sohasem pótolhatja. — Nagyon sajnálom, hogy a két erdélyi építész — Hörbirger és Kolonics uraknak műveivel még eddig nem volt szerencsém megismerkedetni.

Annál inkább ismerem a másik kettőnek műveit, Hesse több kiállításon nyert már az ő orgonáival kitüntetést, egy pár orgonáját magam is ismerem, vannak már nagyobb művei is, ha nem csalódom már Erdélyben is van orgonája, melyek azt mutatják, hogy a művészet jelen igényeinek színvonalán áll.

Ugyan e műtökélyt lehetetlen eltagadni Moósertől is; vannak azonban tekintetek, melyeket lehetetlen elhallgatni:

a) Moóser sokat vállal magára, s éppen ezért csak nehezen képes valamennyi igényeknek — kötelezettségeinek eleget tenni;

b) éppen e sokat vállalata miatt némely orgonáinak regulatójával még most is hátrálékban van; s különösen nehezen tartja meg az orgona készítésére kitűzött határidőt; — ha a Méltóságos Káptalan arra határozná el magát, hogy az orgona építésére nézve mégis vele, mint a legfényesebb s legelőnyösebb ajánlat-vevővel lépjen accordra: akkor méltóztassék magát ezen oldalról biztosítani.

Ellen esetben teljes megnyugvással ajánlhatom azon tervezetet, melyet Hesse előterjesztett.

Egerben, augusztus 31. 875.

Zsasskovsky Ferenc
főegyházi karnagy és tanár.¹¹

Szakvéleményezés után a gyulafehérvári káptalan Kolonics tervezetét fogadta el. A szerződés megkötéséről és a fizetési feltételekről Fogarasy Mihály püspöknek a káptalanhoz intézett leiratából értesülünk.

„A Főtisztelendő Káptalannak
Helyben

A helybéli székesegyházban Kollonits István által felállítatandó új orgonára vonatkozó szerződést, melyet a főtisztelendő Káptalan folyó évi október 21-én tartott üléséből 128. szám alatt nekem bemutatott, helyben hagyva és megerősítve, ezennel visszazármaztatam, s egyúttal a szerződésben megjelölt fizetési részleteket u.m. a szerződés érvénybeléptekor 800 frt., attól számítva 4 hónap múlva 600 frt., ismét 4 hónap múlva 450 frt., mikor a mű a helyszínre lesz szállítva 950 frt. és a műnek tökéletes elkészülése és jóváhagyásakor utolsó részletben 5.800 frt., összesen 8.600 frt. azaz nyolcezer hatszáz forintban a székesegyház pénztárából utalványozzon. Megvárom azonban, hogy a székesegyháznak hátrálékban levő s általam már többször sürgetett számadásai legrovidebb idő alatt nekem bemutattassanak.

Károlyfehérvárt, 1875. november 5-én

Mihály püspök"

A káptalani döntés helyességét a több mint 120 éve álló és működő hangszer igazolja. Kolonics 134. művének építése az eredeti játszóasztal intarziás felirata alapján 1874–75-re keltezhető. Ez egyben Kolonics legnagyobb hangszere. Az orgonában található Kolonics-bejegyzés így szól: „Kolonics István saját kezű 134. műve; született magyar honban, Bácskában, Szabadkán, behívatott Erdélyben

¹¹ Káptalani Levéltár.

1855., lakásom K.vásárhely[t], 1877. jún. 18.” Kolonics az új karzatot oly módon használta ki, hogy a neogótikus orgonaszekrény teljes egészében uralhassa a főhajó záródását, szabadon hagyva a főportálé fölötti hatalmas ablakot. A karzatot jól megfigyelve észrevehetjük, hogy a pozitív külön szekrényben, külön billentyűzettel kis önálló orgonát képez, ami ugyan lehetőséget ad két orgonára írt művek megszólaltatására is, de a fő feladata az volt, hogy „ne csak köznapon, hanem vasárnapokon is kielégítően lehessen használni”. A magyar nyelvújítás nem került el az orgonaépítők és -megrendelők figyelmét sem, így Kolonics is alkalmazott a mai fül számára szokatlan s a nemzetközi megnevezésektől eltérő regiszter-meghatározásokat (a ‘flauto dolce’ például Kolonicsnál ‘édes dugott’).

Kolonics István több mint 200 orgonát épített és nagyon sokat javított. Figyelembe véve tájainak éghajlati viszonyait (hideg telek, nedvesség) erős szerkezetű orgonákat készített, amelyek dacolva az idővel száz-százötven éve is szolgálnak felújítás nélkül. Nagyobb méretű munkáknál mérnökök szakvéleményét is igénybe vette (például a székesegyház orgonájának elkészítésében Steigel József mérnök segítette). Az orgonaépítéssel kapcsolatos szerződések és átvételi jegyzőkönyvek sokasága Kolonics lelkiismeretességén túl nagy tudásáról, mesteri pontosságáról tanúskodnak. Nem utasította el, sőt megtisztelőnek tartotta más, avatott szakemberek jelenlétét és véleményét az átvételi aktusoknál.

Az akkori idők szállítási nehézségei és a munka nagysága miatt a gyulafehérvári orgona csak 1877-ben készült el. Erről Kolonics az alábbi levelében értesíti megrendelőjét:

„D. a J. Kr.!

Méltóságos Káptalan!

Istennek legyen hála, van szerencsém a méltóságos Káptalannak tudatni, hogy az orgona készen van Isten segedelmével, azért vagyok bátor a méltóságos Káptalant a legalázatosabban megkérni, hogy méltóztasson bölcs belátása szerint az orgonaművet folyó év december 12-én vagy legfeljebb 15-ig kalandíroztatni¹² szíveskedjék, mivel tovább itten nem ülhetek, mert más kötelezettség vár rám és a pénzre is nagy szükségem van, mivel ezen elmúlt két év [-]mióta ezen orgonával voltam elfoglalva[-] mindenből kimerített, azért újból is a legalázatosabban kérem a méltóságos káptalant, hogy a kért időn túl ne haladjon, bízva a méltóságos káptalan igazságos eljárásába egész bizodalommal maradtam a méltóságos Káptalannak elkötelezett, legalázatosabb tisztelő kész szegény kis szolgálja.

Gyulafehérvárt, 1877. november 28.

Kolonics István
orgona építész”¹³

¹² A „collaudatio” magyarosított és torzított formája. (A szerk.)

¹³ Káptalani Levéltár.

A káptalan az orgona „szabályszerű megbírlása” végett ismét Zsasskovszky Endréhez fordult, aki a meghívásra az alábbi választ küldte:

„Nagyságos Főtisztelendő Kanonok Úr!

Vettem Nagyságodnak múlt hó 29-ről kelt nagybecsű sorait, nagyon megtisztelve érezvén magamat azáltal, miszerint a k.fehérvári székesegyház számára épített új nagy orgonának szabályszerű megbírlására Méltóságos Káptalannak megbízása folytán — csekélységemet meghívni szíveskedik.

Én a szíves meghívást kész volnék elfogadni, de a téli időt egy új orgonának megvizsgálására egyáltalán fogva alkalmasnak nem tartom. Ilyenkor ugyanis egy olyan kényes természetű, s complicált hangszerről, mint amilyen egy orgona, határozott ítéletet nem hozhatni, mert amit ma benne jónak tapasztalunk, az már holnap hiányos lehet; vannak változatok, amelyek anyaguknál fogva téiben legalábbis egy negyed hanggal magasabban szólnak, mint ahogy kellene, úgy hogy azokat ilyenkor a többi változatokkal egyszerre használni alig lehet. Ha mindezek mellett én jelen időszakban a szóban lévő új nagy orgona bírlat megtevésre vállalkoznám, csak magamat és az illető orgonaépítést compromittálnám, mit pedig mindenképpen elkerülni óhajtok.

Ha azonban ez új orgonának rendszeres megbírlását a jövő tavaszra — április vagy május hónapra elhalasztani méltóztatnának, én akkor az orgona vizsgálatát a legszívesebben fogom teljesíteni[...]

Midőn a fent említett alázatos észrevételeimet komoly megfontolás végett Nagyságoddal tudatni lelkiismeretes kötelességemnek tartom, nagyrabecsült szíves választát elvárva kiváló tisztelettel vagyok Nagyságának

alázatos szolgálója
Zsasskovszky Endre
karnagy és kép. zenetanár¹⁴

Eger, december 2. 877.”

A fenti levelet Kolonics István elkérte a káptalani levéltárból, s a következő beadvánnyal ismételte meg kérését:

„Méltóságos Káptalan!

Értésemre esett, hogy tekintetes Zsasskovszky Endre egri székesegyházi karmester úr, kit a méltóságos Káptalan az általam készített székesegyházi orgona szakértői megbírlására felkért, a megbírlást tavaszra halandónak véleményezte, minthogy a télen hangolt orgona tavaszig változhatik, és a legkisebb változás is a hangolásban fontos hátrányokat vonhat maga után. Nekem, méltóságos Káptalan, semmi kifogásom sem volna az ellen, hogy az orgona jövő tavaszon kalandtáltassék, miután attól legkevésbé tartok, hogy akkorra valami változás fogna felmerülni az általam készített orgona hát-

¹⁴ Uo.

rányára, mert ha valahol megtörtént, hogy nem annyira az anyagi haszonért, mint inkább a reputációért dolgoztam, az éppen ezen orgona iránt esett meg.

Hanem a nagy mű erősen kimerített, részint mert legjobb tudomásom szerint nem akartam attól semmit se megvonni, ami annak tökéletességére megkívántott.

Annál fogva a még bent levő összegre üzletem fennakadás nélküli tovább folytatására multhatatlanul szükségem van, [...] minthogy pedig azon összeg forgóvátétele a kalandációtól van föltételezve, azért van érdekemben kívánni, hogy az mentül hamarább megtörténjék.

Ez pedig meggyőződéseim szerint megtörténhetik kockázat nélkül, akár az egyik, akár a másik félre nézve. Mivel az orgona nem úgy hamarjába lett felállítva, hanem öt fertály év alatt készült, mivel a változatok legnagyobb része a nyár folyamán lett beállítva és hangolva, —csak néhány maradt a hűvösebb év szakára—, mivel a szerkezetben a gyakoribb hangolások alá vetett hangművek [értsd: nyelvregiszterek] nincsenek s az egész oly anyagból készült, minővel —merem állítani— egyik pályatársam sem rendelkezik s a legjobb módon készült.

Egyébb iránt én az orgonáért egész életemre jót állást vállaltam oly értelemben, hogyha önszerűleg bármi baja támadna, tartozom azt helyreállítani s azt évenként egyszer megszemlélni, ha hogy valami igazítandó merülne fel benne; hogy aki több mint 28 éve nem minden elismerés nélkül működött e téren, mint én, múltjának, a jövőjének kockáztatása nélkül ily feltételre nem vállalkozhatik, ha nem akar a vállalatnak [értsd: a vállaltaknak] vagy nem képes teljesen megfelelni. Azt csak az teheti, aki a pénz felvétele után tovább állhat. Én pedig ide vagyok telepedve. Hasonló jótállási feltételek nélkül készítettem több nagyobb orgonát, mint: a csíksomlyói zárdatemplomban, Kolozsvárt a Szent Péteren és Gyergyószentmiklóson, a Plébániatemplom számára és másokat, több illetőleg igen igen sok évvel ezelőtt, melyeknek a mai napig semmi igazításra nem volt szükségük].

Míg mások művei, például csak a marosvásárhelyi nagyobb s az apanagyfalusi kisebb orgonát hozom fel, kik rekláma útján hírnevet tudtak maguknak szerezni, ma beható javítás nélkül használhatatlanok. Azt hiszem tehát, hogy a Gyulafehérvári Székesegyház orgonájának megbírálására nézve is, nem annyira az időben, mint inkább eddig 134 orgonánál tanúsított eljárásomban kereshető és található fel a szükséges biztosíték.

Ami a hangok különböző hőmérsék szerinti emelkedését vagy szállását illeti, ez meg is van és meg lesz minden orgonában, ami a nyár és tél szabad behatásának van kitéve, annál fogva azon orgona, mely télen hangoltatott a villa szerint, nem fog találni a villával nyárban, és viszont. De azért meg lesz a hangmenet és összhangzás, mivel a kiterjedés és összehúzóadás minden részben arányos, ha nem is egyenlő mathematicae, miután a sípok nem mind egy anyagból vannak készülve. De ez utóbbi körülmény labiál sípoknál annyira elenyésző kis különbséget hoz bé, hogy azt a tapasztalás szerint jó orgonáknál, habár sok éven keresztül át hangolva nem voltak is, — éles szakértői fül is alig veheti észre.

Másképp áll kissé a dolog a nyelvműveknél, hol kisebb időközben is, néha már egyetlen játék után az utánhangolás szükségessé válik, mi azok sajátyszerű szerkezetéből nyeri magyarázatát. És épp azért, mivel e gyakori utána nézés részint kényel-

mességből, részint ahhoz való nem értésből elhanyagoltatik és így aztán az oly változatok kihagyása, sőt bédugása utoljára is szükségessé válik, mint éppen a régi orgonánál is történt; tartottam a mi viszonyaink között tanácsosabbnak, hogy az új orgonában a nyelvművek egészen mellőztessenek.

Mind ezeknél fogva azon alázatos kéréssel bátorkodom a méltóságos káptalanokhoz folyamodni, miszerint az általam igen tisztelt Karnagy urat ezen felfejtésem közlése mellett az orgonának mielőbbi megbírlására újból felkérni méltóztassék.

Mély tisztelettel lévén a méltóságos Káptalannak.

Gyulafehérvárt, 1877. december 12.

Kolonics István
orgonaépítész.¹⁵

Kolonics —számítva arra, hogy az orgona átvétele és így a hátralék kifizetése halasztást szenved— egy másik kérvényt is benyújtott a káptalanhoz.

„Méltóságos Káptalan!

[...] én a méltóságos Káptalannak írásbeli kötelezettség mellett a régi nagy orgona átengedése mellett [...] köznapi használatra egy 4 változatú orgona készítésére vállalkoztam, de [...] hogy ne [...] mondják, hogy [...] a régi orgona mégis többet ért ennél a 4 változatú orgonánál [...], elhatároztam magamban, hogy egy 6 változatú orgonát fogok készíteni, és még a pedálat [értsd: a pedállal] össze fogom kötni, hogy összesen 8 változatú legyen, hogy ne csak köznapon, hanem vasárnapokon is kielégítőleg lehessen használni. De sajnálom, mikor az orgona széjjel szedődött, akkor volt látható, hogy nemhogy egy 6 változatú, pedállal összekötött orgona árát érné meg, hanem még az ígért 4 változatú orgona árát is még meg se közelíti, mert egy 4 változatú orgona ára 600 frt., és én a régi orgonátul kaptam [...] összesen 140 frt. [...] Ha már e tekintetben a méltóságos Káptalan nem lenne hajlandó nékem kárpótlást szavazni, akkor a legalázatosabban kérem a méltóságos Káptalant, legyen kegyes nékem azon két változatot és a pedáli összekötés munkadíját megfizetni, [...] összesen 380 frt. Továbbá a legalázatosabban vagyok bátor kérni [...], hogy a] hátralékokt kiadhatná a méltóságos Káptalan a szerződés érvénybe maradása mellett, ha pedig ezt nem lenne hajlandó a méltóságos Káptalan tenni, akkor újból alázatosan kérem a méltóságos Káptalant, legyen szíves biztosítékul benntartani csakis 400 frt., hogy [...] legalább a legégetőbb szükségéseimet tudjam leverhetni [—] igazságos kérésem újítása mellett mély tisztelettel lévén a méltóságos káptalannak.

Gyulafehérvárt, 1877. december 12.

Kolonics István
orgonaépítész¹⁶

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

A káptalan december 13-i ülésén elutasította Kolonics kérését, „miután nem a Káptalan hivatása más véleményre vezetni a Székesegyház új orgonájának megbírálására felhívott Karnagy urat”. Egyúttal értesítették Zsasskovszkyt, hogy a hangszer átvételére májusban várják.¹⁷

Hogy végül Kolonics 1877. decemberében többszöri kérelmezése után a bérlet megkapta-e, eddigi kutatásaink alapján bizonytalan. A végösszeg kifizetése a szerződésben az átvételhez lett kötve, amihez a káptalan nagyon ragaszkodott — figyelmen kívül hagyva a mester nagy befektetését, kiadásait.

Az átvételre féléves eltolódással került sor. Erről tanúskodik az alább közzölt jegyzőkönyv:

„Bizonyítvány

Alulírott a Méltóságos károlyfehérvári káptalan által a székesegyházi templom számára Kolonics István orgonaépítész által emelt új orgona kémletével megbízatván, azt f. évi júl. 2. és 3-án a helyszínen az illető építésszel kötött szerződés és az elfogadott orgona-dispositió alapján eszközzésbe vette, eredményét a következőben adván elő:

a bírálat először arra terjeszkedik ki, ami ez új műben nem sikerült, vagyis ami kifogás alá esik.

1. A fúvó igen nehezen jár, úgy hogy a taposónak támaszkodni kell, hogy lesüllyessze, mi az orgona hangjára hátránnyal van.

2. A karorgona billentyűzete kopog, a felső manuáléjé csörög, mi az orgonajátszóra kellemetlenül hat;

3. Mind a két manuálénak ruganyosabb s egyenletesebb járásáról kell gondoskodni.

4. A pedálé nehezen jár, nem ruganyos és ennél fogva kellően nem kezelhető.

5. A változat huzonyok (Registerzüge) általában igen nehezen kihúzhatók és betolhatóak, mi az orgona célszerű kezelését igen megnehezíti.

6. A mellék huzonyok (Manual-, Pedal-Copulák) nincsenek kellően alkalmazva, kezelésük nem eléggé biztos, emellett még a gépezetük igen nagy zörgéssel is jár.

7. A felső billentyűzet kissé távol esik az alsótól, mi az egyes manualét, gyors kezelését igen hátráltatja.

A változat-huzonyoknak azok nagysága szerint kellene elhelyezve lenni a billentyűzet mindkét oldalán (p.u. 16. 12. 8. 4. 2. l. mérték szerint), ahogy most állnak a mutatiók, azok gyors kezelése rendellenes elhelyezésük által igen megnehezítve van.

9. Miután a változatok egyenkint a legelső hangtól a legfelsőig chromaticus modorban vizsgáltattak, az tapasztaltatott, hogy a csatornyák nem eléggé tágasak, amelyiken számtalan esetben a síp először gyenge hangot ad s csak a billentyűk hosszabb nyomása után kap teljes erőre

10. Az orgona 2 manuálé és pedálból állva 28 zengő változattal bír, ezek közül az 1-ső Manuálban superoctava, quint, 5 soros mixtura, továbbá mixtura minor, a 2-ik Manualban a quer- és nádfuvola, Picolo és erdeifuvola, a pedálban contrabass, subbass

¹⁷ Uo.

és quintbass a hangolás tekintetéből sok kívánnivalót hagynak hátra és újból utána hangolándók.

11. A karorgona, melynek pedálja (2, két változat) a hátulsó nagy orgonából véte-tett, újból utána hangolándó lenne.

12. Az egész orgona dispositiója ellen is van kifogásunk, a mennyiben abban és pe-dig az 1-ső manuálban a két 16 lábas változat közül bármelyik is kimaradhatott volna, ahelyett a pedálét kellett volna inkább két változattal t.i. Cellóval és Bombárrdal erősí-teni, mert a jelenlegi pedálé nem eléggé erős és kiható változatokból áll.

Az itt elősorolt hibákat Kolonics István orgonaépítész velekötött szerződés és saját érdekében is mielőbb eltávoztatni és eként az egész orgonát karba hozni kötelezzetetik, a 7-8 és 12 pont kivételével, amennyiben ezek, miután az orgona már felállítva van, többé nem módosíthatók.

Midőn a felfedezett hiányokat röviden jeleztük, nem szabad megfélekedznünk ezen orgona előnyeiről is. Ugyanis:

1. A fűvő, szélszekerények és ládák kellő számmal a kikötött anyagból készítve lévén, valamint a gépezet is tartósságot és szilárdságot tüntetnek fel.

2. A változatok —czin[-] és fasípok— kellő száma, azok pontos elkészítése dicséretet érdemel. A homlokzatban levő sípok az orgonát igen emelik.

3. A billentyűzet egy díszesen kiállított játékasztalban elhelyezve csinosan van ké-szítve, a pedál billentyűk sárgarézrel borítva.

4. Az orgonatest a templomot igen díszíti, belsejében az orgona legkisebb részeihez is hozzá férhetni.

5. A változatok közt több meglepő nemes és jellemző van. Kiemelendő: az 1-ső manuáléban a Principál, Bourdon, Violin, Viola, a 2-ik manuáléban a Principál, Salicionál, és az édesen-dugott.

6. Az egész orgona pleno használva meglepő hangtömeget fejtven ki, a székesegy-házat szépen betölti és az illető orgonásznak elég anyagot szolgáltat azt minél érdeke-sebb combinatiókban előtüntetni.

7. Ezen orgona a bécsi „a” szerint (mely kissé feljebb van a párizsinál) hangolva lé-vén 8.600 frt.-ba került, mely ár —tekintve a drága anyagot, magas munkabért— túl-zottnak nem mondható.

Ezek után midőn e jelen műről szóló jelentésünket tiszteletteljesen és lelkiismerete-sen kiállítjuk, azt hisszük, hogy az teljesen helyrehozva erős szerkezete mellett — melynek csak a templomban észlelt nedvesség idővel árthatna— századokon át hivatva lenne az Isten dicsőségét emelni és a hívek áhíthatát ébreszteni.

Kolonics István orgona építész pedig, kiben sok jó akarat és ügyesség van, ha az or-gona építészet újabkori vívmányaiival, a sípok hangolása, intonatio, a gépezet egysze-rűbb s biztosabb készítésével megismerkedik és azt sajátjává teendő, bizonyára a szóban levő műnél becsesebb s tartósabb orgonákat képes lesz létrehozni.

Kelt Károlyfehérvárt, 1878. júl. 3-án

Zsasskovszky Endre
egri karnagy és zenetanár

A fennebb írt kívánalmakat kötelezem magam teljesíteni az orgonára vonatkozólag, minél előbb lehet.

Károlyfehérvárt, július 4. 878.

Kolonics István
orgonaépítész¹⁸

A több mint száz éves használat alatt kisebb javításokat megért orgona az 1970-es években átfogóbb javításokra szorult. A székesegyház orgonáját 1979–80 között dr. Jakab Antal püspök zenei igényességéből, Boros I. Valér orgonaművész ajánlatára, Medek János zenetanár ügybuzgóságával javítják és új, mechanikus játszóasztallal látják el. Az új játszóasztal regiszterszerkezete elektromágneses nyitást, két szabad kombinációs sort és hengerszerkezetes kapcsolást is kap. Ugyanakkor az orgona hangképét is gazdagítják két nyelvregiszter beépítésével (ld. alább). Ezen munkálatok szükségességét illetően a szakemberek véleménye nem volt egyöntetű, de az egyházellenes kommunista rendszer alatt nem adatott jobb kivitelezési lehetőség.

Az orgona fennállásának 120-ik évében, 1997. február 3-án egy szakbizottsága hangszer jövőbeni sorsára vonatkozóan a következőket ajánlotta:¹⁹

— Az orgona jelenlegi állapotában nem felel meg rendeltetésének, sem liturgikus, sem zeneművészeti szempontból. Legsürgősebb az orgona általános tisztítása (az elmúlt évek során a templom restaurálásával sok por rakódott a hangszerbe), intonálása és a nem működő szerkezetek beszabályozása.

— Mivel a Kolonics-orgona műemléki érték, eredetiségét mindenképpen meg kell őrizni oly módon, hogy a hangszer egyúttal a legmodernebb igényeknek is megfeleljen. (Mivel Kolonicsnak van hárommanuális orgonaterve, ajánlott a három mű egy játszóasztalról való megszólaltatása és a pedálmű 25 hangról 30-ra való bővítése, néhány regiszter hozzáépítése a színgazdagság növelése céljából.)

Az orgona eredeti diszpozíciója (a csillaggal jelzett sípsorokat 1980-ban az alábbi új regiszterek váltották föl: * — Trompeta 8', ** — Posaune 16'):

<i>Positiv</i> (C-g ³)	<i>I., Hauptwerk</i>				
Coppel 8'	Gedeckt 16'*	Violine	8'+4'	Mixtur	5 f 2'
Portunal 8'	Flöte 16'	Octav	4'	Mixtur	3 f 1 1/3'
Principal 4'	Principal 8'	Flöte	4'		
Hohlflöte 4'	Weichflöte 8'	Fugara	4'		
Quint 3'	Waldflöte 8'	Quint	2 2/3'		
Octav 2'	Flöte 8'	S. Octav	2'		

¹⁸ Batthány Levéltár (mint 9. jegyzet).

¹⁹ A bizottság munkájában részt vettek: Albert József, Bors László, Fülöp András, Hermann Binder, Papp Zoltán orgonaépítők, Eckart Schlandt, Kovács L. Attila, Ursula Philippi orgonaművészek, Farkas Áron, Ferencz István, Gál Alajos és Geréd Vilmos az egyházzenei bizottság részéről.

II., Oberwerk

Geigenprincipal	8'
Traversflöte	8'
Flauto dolce	8'
Salicional	8'
Gemshorn	4'
Rohrflöte	4'

Waldflöte	2'
Flöte	2'

Pedal (C-c¹)

Violonbass	16'
Subbass	16'
Quint	10 2/3'
Principalbass	8'
Violonbass	8'***
Octavbass	4'

Az 1997-es szakértői vélemény —az 1980-as módosítások megtartásával— a hangképet az alábbi új regiszterekkel javasolta bővíteni:

Positiv: Larigot 1 1/3', Krummhorn 8', Tremolo

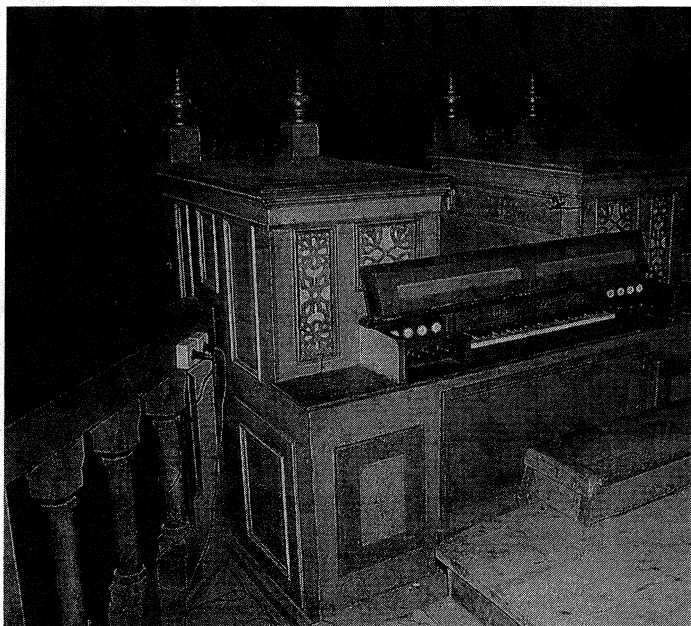
Hauptwerk: az egyik nyolclábas fuvola helyett Cornett 5 f

Oberwerk: az egyik nyolclábas fuvola helyett Hautbois 8';

Mixtur, Terc 1 3/5', Tremolo

Pedal: Flötebass 8'

Az erdélyi egyházmegye sok évszázados, rendkívüli értékű katedrálisa, az ugyanitt működő Hittudományi Főiskola és Kiszeminárium mindnyájunkat kötelez, hogy a hely méltóságához illő hangszer szolgálja a 'musica sacra'-t.

A gyulafehérvári székesegyház orgonájának pozitívumíve.

A gyulafehérvári székesegyház orgonájának homlokzata.